

**Громадянська культура майбутнього фахівця в контексті
формування громадянського суспільства**

**Civil culture of the future professionals
in the context of the civil society formation**

Viktorija Barabash

Kirovograd

У статті розглянуто сутність громадянської культури особистості як необхідної передумови розвитку громадянського суспільства. Висвітлено ключові ознаки громадянської культури. Представлено результати опитування студентів інженерних спеціальностей щодо розуміння сутності громадянської культури. Обґрунтовано необхідність формувати громадянську культуру у майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська культура, політична культура, гідність, відповідальність, солідарність.

В статье рассмотрено сущность гражданской культуры личности как необходимой предпосылки развития гражданского общества. Выявлено ключевые признаки гражданской культуры. Представлено результаты опроса студентов инженерных специальностей относительно понимания ими сущности гражданской культуры. Обосновано необходимость формировать гражданскую культуру у будущих специалистов высших технических учебных заведений.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданская культура, политическая культура, достоинство, ответственность, солидарность.

The article describes the essence of the concept of “civil culture” as a necessary condition for the civil society development.

The modern scientific ideas treat the civil society as the totality of all citizens as well as of their free formations and associations connected with their social relations characterized by a high level of social consciousness and political culture, which are guaranteed and protected by the state, but are outside of it.

The manifestation of the main signs of civil culture is a kind of an indicator of the civil society condition. Now, the increased attention to the civil culture is caused by the civil dialogue activation based on the principles of freedom and humanism.

Our scientists regard the phenomenon of civil culture as a mixed culture type in which the different interests and aspirations of the members of society are rationally preconcerted, thus creating a basis for its development. The people's knowledge of their rights and duties, of the mechanism of the government, of the political systems, of the procedures of political and in particular of electoral process refer to the content of the civil culture.

A survey of interviewed students of higher technical educational institutions affirms the urgent need for the formation of civil culture of future professionals. Because the moral perception of the mechanism of governmental power by the citizens and the development of the civil society in general depend on its level.

Keywords: *civil societ, civil culture, political culture, dignity, responsibility, solidarity.*

Актуальність. Україна сьогодні, обравши європейський вектор розвитку, формує своє, українське, громадянське суспільство. Історичний досвід Заходу і Сходу, власні соціокультурні традиції мають сприяти удосконаленню такого суспільства.

Витоки поняття «громадянське суспільство» сягають часів Аристотеля і Цицерона, які ототожнювали його із політичною державою.

У ХХ столітті значний внесок у розробку теорії громадянського суспільства та взаємодії його з правовою державою зробив К. Поппер. У своїй праці «Відкрите суспільство та його вороги» автор визначив позитивні

риси такого суспільства: відкритість його організації, гарантування кожній людині свободи та безпеки діяльності, панування демократичного гуманного закону. К. Поппер наголошує, що у наш час громадянські суспільства ще далеко не досконалі, в них існують зловживання свободою ринку, злочинність, але, незважаючи на це, вони значно справедливіші порівняно з так званими «закритими суспільствами» [6, С. 141—148].

Сучасні дослідження громадянського суспільства в Україні (В. Горбатенко, В. Кремінь, А. Карась, А. Колодій, І. Кресіна, В. Мельниченко, В. Ткаченко, В. Селіванов, Г. Ситник, С. Рябов, М. Рябчук, О. Чувардинський та інших) ґрунтуються на ідеї, суть якої полягає в тому, що лише в такому суспільстві політична і правова культура досягає вищого рівня свого розвитку – культури громадянської, тобто, коли кожен громадянин відчуває себе індивідом у вільному демократичному суспільстві, усвідомлює власний обов'язок перед країною та співвітчизниками, несе громадянську відповідальність за свої дії та вчинки, докладає максимум зусиль до суспільно-економічного розквіту держави й суспільства.

Актуальність заявленої теми зростає у зв'язку з посиленням протиріч українського суспільства. Ідейна конфронтація, соціальна деструкція, політично-правова дезорганізація потребують особливої уваги до проблеми становлення і розвитку громадянської культури в Україні.

Метою статті є дослідження сутності громадянської культури майбутнього фахівця як головної передумови розвитку громадянського суспільства, обґрунтування їхньої взаємозалежності й взаємообумовленості.

Нині посилена увага до громадянської культури викликана, перш за все, активізацією громадянського діалогу на принципах свободи і гуманізму.

До недавнього часу у вітчизняній соціології та педагогіці взагалі не існувало дефініції громадянської культури. Взаємодія людини і суспільства обмежувалася політичними, економічними та побутовими рамками.

Вперше термін «громадянська культура» використав Ч. Мірріам у проєкті «Формування громадян» (1928 – 1938 рр.). Вивчаючи психологічні та

соціологічні аспекти політичної поведінки, учений акцентував на особливій ролі громадянської культури у процесі громадянського виховання.

На існування особливого виду культури звернув увагу й інший американський учений – Едвард Шилз, трактуючи громадянську культуру як специфічну форму синтетичної культури, що об'єднує явища гуманістичної і науково-технічної культур.

Феномен громадянської культури осягали Г. Алмонд і С. Верба [6, с. 144]. Учені послідовно досліджували залежність між рівнем розвитку культури та економіки в різних країнах світу. Такий двобічний аналіз допоміг виявити ступінь розвиненості в соціумі демократичних та загальнолюдських цінностей. Дане дослідження представило одну з найвпливовіших концепцій громадянської культури, котра полягає в тому, що громадянська культура є різновидом демократичної культури, що продукується демократичною системою.

Органічний зв'язок громадянської культури з розвитком соціуму досліджували Б. Беррі, А. Лийпхарт, К. Пейтмэн.

Значним внеском у вивчення проблеми громадянської культури стали наукові праці Б. Безсонова, К. Гаджієва, С. Грицяя, Ю. Завалевського, А. Кудіна, А. Кочеткова, К. Магомедова, Ю. Резника, П. Сергієнка, О. Сухомлинської та багатьох інших.

Учені розглядають феномен громадянської культури як змішаний тип культури, в якому раціонально узгоджуються різноманітні інтереси та прагнення членів суспільства, створюючи тим самим основу для його розвитку.

У соціологічному словнику термінів і понять [8] громадянська культура розглядається як сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості.

Дослідники наукового колективу, очолюваного академіком АПН України О. Сухомлинською трактують дане поняття як ставлення індивідів

до інституцій держави та настанов влади, їхньої законослухняності та критичної вимогливості. Культура громадянськості, на відміну від культури політичної, належить до царини взаємодії населення, з одного боку, та влади – з іншого, а не до сфери протистояння окремих соціальних груп одна з одною. Вона характеризується сприйняттям влади не як предмета боротьби й завоювання, а як об'єкта впливу з приводу захисту інтересів і прав громадян. Громадянська культура виражається у ставленні населення до існуючого порядку, у знанні і визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримуватися. До змісту громадянської культури належать знання людей про їхні права й обов'язки, про влаштування держави, про політичні системи, процедури політичного, зокрема виборчого, процесу [121, с. 11].

Розглядаючи громадянську культуру як складову загальної і професійної культури, М. Михайліченко зазначає, що в якості її структурних компонентів перебувають також політична, економічна, правова, моральна та екологічна культура. Критеріями її сформованості вчені (Є. Бондаревська, В. Бочарова, Б. Вульф, О. Газман, Р. Гурова, Я. Соколов, Ф. Філонов) називають відповідні знання (когнітивний рівень), рівень сформованості емоційно-вольової сфери особистості, результати практичної діяльності (поведінковий рівень) [7, с. 45].

Наведені визначення дозволяють нам розглядати громадянську культуру як соціальну інформацію, яка передає рівень усвідомлення особистістю соціальних проблем, суспільних завдань, рівень її громадянської активності. Формує в людини бажання і готовність служити суспільству й державі, не утискаючи при цьому ні своїх, ні чужих інтересів і прав.

Соціологічна концепція громадянського суспільства (В. Степаненко) близька, але не тотожна такому класичному поняттю політичної соціології як «громадянська культура». Прояв основних ознак громадянської культури є своєрідним індикатором стану громадянського суспільства, адже саме громадянська культура відображає життя суспільства в єдності внутрішніх зв'язків і протиріч, основних тенденцій та соціальних залежностей.

З нашої точки зору, поняття «громадянська культура» й «громадянське суспільство» на стільки ж взаємообумовлені, наскільки й взаємозалежні. Громадянська культура оптимальним чином відповідає природі громадянського суспільства: її високий рівень сприяє зміцненню демократичної суспільної системи. А з іншого боку, тільки у розвиненому громадянському суспільстві повноцінно реалізуються громадянські цінності.

Суголосно нашим міркуванням є твердження О. Вишневецького про те, що система цінностей складається історично і значною мірою залежить від соціально-економічного та політичного устрою в суспільстві. Радикальні зміни в тих ділянках зумовлюють зміни і в системі цінностей. Хоча очевидно й інше: саме з переоцінки цінностей розпочинаються зміни у соціально-економічних поглядах людей. Такий погляд на цінності пояснює їх велику значущість і в побудові системи виховання. Дійсно, виховання не що інше, як приєднання до ієрархії цінностей, добровільно обраної, засвоєної і реалізованої шляхом відповідної діяльності» [2].

Як сукупність поведінкових моделей особистості громадянська культура визначається певною ціннісною системою. В умовах розбудови українського громадянського суспільства проблема цінностей активно розробляється з нових позицій соціальної визначеності індивіда. Сьогодні особливо загострилася потреба створити нову систему ціннісного світу молоді, засновану на ідеї розвитку самосвідомості особистості у правовій державі.

У контексті громадянського виховання формування ціннісних орієнтацій майбутніх інженерів є ключовою психолого-педагогічною проблемою. Слушним є твердження М. Боришевського про те, що ефективність виховної роботи зі студентською молоддю залежить від багатьох чинників і насамперед від того, наскільки така робота органічно поєднує в собі цінності сім'ї, сім'янина, майбутнього фахівця, громадянина України, представника світової цивілізації, при цьому у формуванні такої особистості чільне місце посідають ціннісні орієнтації, які є одним із

найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості людини і зумовлюють низку її характеристик як особистості [1, с. 144].

На відміну від авторитарної, громадянська культура демократичного типу формує громадянські цінності. Сучасна вітчизняна психолого-педагогічна наука представляє ряд тлумачень сутності громадянських цінностей. Так, Ю. Завалевський [3] трактує громадянські цінності як усвідомлення й відчуття особою власної причетності до своєї держави. М. Боришевський [1] до громадянських цінностей відносить моральні, економічні, світоглядні, естетичні, валеологічні, акцентуючи на важливій ролі самої держави у процесі їх формування.

У процесі громадянського виховання майбутніх фахівців громадянські цінності суспільства інтеріоризуються в особистісні, перетворюючись на громадянські якості, які детермінують вчинки та дії особистості, визначаючи тим самим якісну своєрідність життєдіяльності та спосіб життя в цілому.

Громадянська культура формує солідарність – ядро соціального капіталу, що допомагає суспільствам бути сильними і творити добро. Солідарність – відчуття згуртованості і взаємної підтримки людей – зростає у випадку групової самоорганізації – заради вирішення спільних проблем, захисту прав та інтересів чи просто спілкування. Внаслідок самоорганізації виникають первинні осередки громадянського суспільства – різноманітні громади й громадські об'єднання (асоціації), які утворюють каркас громадянського суспільства. Вони є своєрідними «вузликами», що скріплюють і тримають разом горизонтальну мережу (павутину) асоціативного життя, різноспрямованих перехресних зв'язків і взаємодій громадян демократичної держави. Становлення громадянської культури тісно пов'язано із формуванням особистості нового типу, інтереси якої виражали б пріоритети всього суспільства [4].

Отже, громадянська культура, об'єднуючи загальнолюдські та групові цінності, сприяє консолідації протилежних суспільних та політичних

організацій, що є важливою умовою формування громадянського суспільства.

Відомий американський політолог Френсіс Фукуяма показав, що є чотири рівні, на яких має відбуватися зміцнення демократії: ідеологія, політичні інституції, громадянське суспільство, культура. Зміни на рівні громадянського суспільства, за його словами, відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їхня швидкість значною мірою залежить від особливостей культури. Тому, хоч і стверджувалося, що громадянське суспільство повинно було стати передумовою політичної демократії, само воно не могло «вирости» без певного типу демократичної політичної культури і правової держави [9].

Як же розуміють сутність громадянської культури студенти вищих технічних навчальних закладів? З метою визначити рівень розуміння майбутніми інженерами самої сутності громадянської культури було запропоновано написати есе на тему: «Як я розумію зміст поняття «громадянська культура»? Ми відштовхувалися від того, що студенти слабо орієнтуються у понятійному апараті, що і з'ясувалося під час аналізу творчих робіт:

Трактуючи зміст поняття «громадянська культура», майбутні фахівці вищих технічних навчальних закладів України (Кіровоградський національний технічний університет, Черкаський державний технічний університет, Київський національний університет харчових технологій) дали такі відповіді:

– 12% респондентів зазначило, що громадянська культура – показник, який відображає патріотизм людини, здатність відстоювати свої інтереси, не принижуючи інших; «сукупність соціальних і моральних ідей людини, яка є частиною громадянського суспільства, проте усвідомлює себе як індивідуальну особистість»; «єдність думок, почуттів, дій людей певної держави...»; «...Історично сформовані взаємини людей, відношення до подій, які відбуваються в державі». Акцентувавши на тому, що громадянською

культурою повинен володіти справжній громадянин, який є невід'ємною частиною своєї держави, «тому що він усвідомлює всі свої права та обов'язки і невідмінно зробить все для розвитку й процвітання своєї держави, її культури. І потім ці надбання передаватимуться наступним поколінням, які будуть цінувати та вдосконалювати свою державу»;

– 32% респондентів зазначило, що громадянська культура є різновидом політичної культури, зазначивши, що це – система моральних цінностей, які культивує держава, і що вона (культура) залежить від політичної ситуації в державі.

– 37% респондентів відповіли, що сьогодні, дивлячись на сучасну молодь, взагалі відсутнє таке явище, як культура, не кажучи вже про громадянську, зазначивши, що причиною цього є сучасна політична ситуація;

– 19% респондентів взагалі не дало відповіді.

Проведене опитування підтверджує нагальну необхідність формувати у майбутніх фахівців громадянську культуру. Адже від її рівня залежить моральне сприйняття громадянами існуючого механізму державної влади, права, держави в цілому. В умовах недорозвинутості інститутів громадянського суспільства, на думку сучасних політологів і педагогів, а також низького рівня громадянської культури і тривалої відсутності у населення можливості відігравати вирішальну роль у суспільному житті різкий перехід до безмежної демократії неминуче призведе нашу державу до негативних явищ.

Зважаючи на негативні трансформації ціннісних пріоритетів у молодіжному середовищі – ідеалів гуманізму й моральних засад, – необхідно формувати чесноти справжнього громадянина. У зв'язку з цим майбутнє українського громадянського суспільства багато в чому залежить від системи освіти і виховання як головного інституту формування громадянської культури.

Література:

1. Боришевський М. Й. Розвиток громадянської спрямованості : монографія / Боришевський М. Й., Яблонська Т. М., Антоненко В. В.; за заг. ред. М. Й. Боришевського. — К., 2007. — 186 с.
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. — 3-тє вид., доопрац. І доп. — К. : Знання, 2008. — 566 с.
3. Завалевський Ю. І. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти / Ю. І. Завалевський, Прокопович Ю. А., Сагарда В. В. — Навчально-методичний посібник. — Чернівці : Букрек, 2004. — 48 с.
4. Карась А. Етика свободи і солідарності в громадянському суспільстві / А. Карась // «І». Незалежний культурологічний часопис. — 2001. — Число 21. — С. 111–139.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. — 2000. — №3. — С. 7 — 21.
6. Короткий оксфордський політичний словник / переклад з англ. / за заг. ред. Ієна Макліна та Алістера Макмілана. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. — 789 с.
7. Михайліченко М. В. Формування громадянської компетенції майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу: Дис. к.пед. н. — К. : 2007. — 229 с.
8. Соціологія : Короткий енциклопедичний словник / Під за ред. В. І. Воловича. — К. : Український Центр духовної культури, 1998. — 736 с.
9. Фукуяма Ф. Примат культури / Ф. Фукуяма // І. Незалежний культурологічний часопис (Львів). — 2001. — Число 21. — С. 49—51.

Відомості про автора: Барабаш Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету.

Коло наукових інтересів: громадянське виховання студентської молоді.